

Fulvija – žena, majka, ratnica

Fulvija je bila pripadnica istaknute rimske obitelji, a brakovi koje je sklapala bili su politički promišljeni. Djelovala je u interesu svojih muževa, od organiziranja društvenih udruga do pokretanja ratnog sukoba, te je zbog toga njezina prisutnost na političkoj sceni zabilježena u izvorima. Rad opisuje Fulvijin život i djelovanje koristeći i antičke izvore. Nakon uvoda daje se uvid u Fulvijino porijeklo. Treće poglavlje bavi se njezinim odnosom s Klodijem i početkom njezine političke karijere, dok četvrto poglavlje stavlja fokus na brak s Kurionom. Peto poglavlje opisuje Fulvijin brak s Antonijem te njezine političke poteze u ranom razdoblju Antonijevih sukoba s Oktavijanom. Sljedeće poglavlje govori o povodu i tijeku Peruzijskog, tj. Fulvijina rata. Rad zatim donosi prikaz Fulvijine smrti, a na kraju govori o prikazu Fulvije na kovanom novcu i u pisanim izvorima.

1. Uvod

Od svojih mitoloških i legendarnih početaka, rimsko društvo izrazito je patrijarhalno. Isticanjem ratničkog boga Marsa kao zaštitnika, predajom o otmici Sabinjanki i njihovoj odanosti muževima otmičarima, legendom o silovanju Lukrecije i njezinu samoubojstvu te ostalim primjerima iz rimske tradicionalne povijesti, položaj žena u rimskom društvu kodira se kao podređen muškarcu. Kao jedna od glavnih uloga rimske žene, izdvaja se uloga majke, jer rađanje djece povećavalo je ženin ugled u društvu (Larsson Löven, 2016: 885). Svrha rimske žene bila je ta da ona bude odana svome mužu, da održava kućanstvo i sama mu bude ukras. Poželjno je bilo da se bavi pređenjem.¹ Žene se hvalilo ako su bile vjerne i čedne. S druge strane, politička i vojna angažiranost pripadale su muškoj sferi javnog života, u koju žene nisu imale pristup (Beard, 2018: 272).² Ipak, bilo bi pogrešno tvrditi da žene nisu mogle biti od važnosti u rimskom javnom životu. Osobito to dolazi do izražaja u razdoblju Carstva, kada žene iz carske obitelji vrše utjecaj na careve, svoje supruge

1 Žene su se ipak mogle baviti maloprodajom, voditi radionice, raditi kao primalje itd., tj. mogle su biti gospodarski aktivne i izvan granica svoga doma (Becker, 2016: 927).

2 Više o životima žena u starom Rimu (različitim aspektima svakodnevice, kao i o istaknutim povijesnim osobama) vidi npr. u: *Slavne žene stare povijesti: životi žena u društvima starog svijeta*, ur. Mladen Tomorad i suradnici, Meridijani, Samobor, 2018.; *Women in Antiquity: Real women across the Ancient World*, ur. Stephanie Lynn Budin i Jean MacIntosh Turfa, Routledge, London, 2016.

i sinove. Kao najpoznatija vladarica može se navesti Livija Druzila, supruga Oktavijana Augusta i prva rimska carica. Ali već u razdoblju neposredno prije ustanovljenja Oktavijanova principata, jedna se žena istaknula u vojno-političkim poslovima. Riječ je o Fulviji Flaki Bambuli, aristokratkinji iz 1. st. pr. Kr. Njezin je život moguće pratiti kroz antičke izvore kao što su Ciceronovi govori protiv njezina muža Marka Antonija, ali i kasnija historiografska djela Plutarha (o. 46. – o. 120. po. Kr.), Apijana (o. 95. – o. 165. po. Kr.) i Kasija Diona (o. 155. – o. 235. po. Kr.). U suvremenoj, kao i u antičkoj historiografiji, autori prednost daju Fulvijinim poznatijim suvremenicima – Antoniju, Oktavijanu, Kleopatri – a njezino političko djelovanje potisnuto je i predstavljeno kao samo jedna epizoda u sukobu trijumvira. No, Fulvija se u javni život uključila i ranije. O njezinoj karijeri u znatnijem je opsegu pisao Charles L. Babcock, čiji je rad korišten i u ovome radu.³ Osim toga, podatci se mogu pronaći u monografijama i radovima o temama iz razdoblja kasne Republike i drugog trijumvirata te je Fulvijin život prikazan kroz prizmu aktivnosti moćnika toga doba. Korištenjem relevantne literature i povijesnih izvora, ovaj rad prikazuje Fulvijino porijeklo, početak političkog aktivizma tijekom braka s prvim mužem Klodijem, ukratko opisuje brak s Kurionom te se zatim bavi pojavom na političkoj sceni za vrijeme braka s Markom Antonijem. Detaljnije se razrađuje tzv. Peruzijski rat, koji se u literaturi ponekad naziva i Fulvijin rat, ističući tako njezinu ulogu u tom ratnom sukobu. Naposlijetku se donosi prikaz Fulvijine smrti i posljedica koje je ona imala. Rad teži pojasniti onovremene događaje koji su utjecali na Fulvijine političke odluke, kao i prikazati u kolikoj mjeri Fulvija odstupa od rimskog ideala žene i supruge te kako su antički autori percipirali njezinu političku aktivnost.

2. Porijeklo i obitelj

Fulvija Flaka Bambula rođena je oko 83. pr. Kr. (Keravica, 2014: 87).⁴ Fulvijin otac bio je Marko Fulvije,

3 Treba istaknuti i djelo Roberta A. Fischera *Fulvia und Octavia: die beiden Ehefrauen des Marcus Antonius in den politischen Kämpfen der Umbruchszeit zwischen Republik und Principat* (Berlin, 1999.) i rad „Fulvia Reconsidered“ D. Delije u *Women's History and Ancient History*, ur. S. B. Pomeroy (Chapel Hill, 1991.).

4 Točna godina Fulvijina rođenja nepoznata je, a procjene se kreću između 84. i 70. pr. Kr. (Winchell, 2018: 5).

koji je zbog zamuckivanja u govoru dobio nadimak Bambalio. Majka joj se zvala Sempronija, a bila je sestra istoimene žene koja je pomagala Katilini tijekom urote. Fulvijin djed s majčine strane, Gaj Sempronije Tuditan, ostao je zapamćen kao ekscentrik koji je s rostre okupljenom narodu bacao kovanice. U trećem govoru protiv Marka Antonija Ciceron koristi nedostatke Marka Fulvija i Sempronija Tuditana kako bi ocrnio samu Fulviju (Cic. *Phil.* 3.16). Međutim, otac spomenutog ekscentrika, također nazvan Gaj Sempronije Tuditan, konzul 129. g. pr. Kr., bio je autor jednog od najstarijih djela o rimskom pravu – *Libri Magistratum* (Bauman, 2003: 83). Kako je Fulvija bila jedinica i posljednja pripadnica roda Fulvija, moguće je da ju je upravo želja da vrati čast obiteljskom imenu potaknula da se uključi u politički život (Winchell, 2018: 7).

Fulvija je imala tri muža, s kojima je imala djecu: Publija Klodija Pulhera i Klaudiju (Klodiju) u prvom braku; Gaja Skribonija Kuriona iz drugog braka te Marka Antonija Antila i Jula Antonija iz posljednjeg braka (1). Kao što je već istaknuto, Fulvijini su muževi bili politički aktivni te je uz njihove, moguće pratiti i njezinu karijeru.

3. Brak s Klodijem i sukob s Ciceronom

Fulvija se za Publija Klaudija Pulhera vjerojatno udala 62. pr. Kr. Radi razumijevanja Fulvijinog kasnijeg sukoba s Ciceronom, koji svoj začetak ima u odnosu Cicerona i Fulvijinog prvog muža, potrebno je na početku objasniti zašto je došlo do neprijateljstva između Klaudija i Cicerona. Klaudije je poznat po umješnosti u incident koji se dogodio 62. pr. Kr. za vrijeme proslave svečanosti Dobre božice (*Bona Dea*). Festival se te godine održavao u Cezarovo kući, a organizirale su ga Cezarova majka Aurelija i supruga Pompeja. Muškarcima je bilo zabranjeno prisustvovati svečanosti u čast Dobre božice, ali se Klaudije, prurušen u sviračicu, pokušao ušuljati na proslavu, navodno kako bi se sastao s Pompejom, s kojom je možda bio u ljubavnoj vezi. Međutim, brzo je raskrinkan. Cezar se nakon incidenta razveo od Pompeje, ali u pravnom postupku, vođenom zbog Klaudijevog kršenja vjerskih odredbi, protiv Klaudija nije htio iznijeti dokaze protiv optuženika, vjerojatno procijenivši da bi mu on bio koristan politički saveznik. S druge strane, protiv Klaudija nastupa Ciceron (Goldsworthy, 2006: 145-148). Klaudije je s govornikom dotada bio u prijateljskim odnosima.⁵ Ciceron je pobio Klaudijev alibi, ali je Klaudije

5 Sukob Cicerona i Klaudija dijelom se može objasniti kao uzrokovan utjecajem Ciceronove supruge Terencije. Naime, 73. pr. Kr. Klaudije je optužio Katilinu da je imao spolni odnos

svejedno bio oslobođen optužbi, što je dovelo do toga da je Ciceron kasnije, Klaudijevim djelovanjem, protjeran iz grada, čime je na neko vrijeme uništen njegov politički utjecaj i govornička aktivnost (Epstein, 1986: 229).

Klaudije je, iako je potjecao iz patricijske obitelji, htio postati pučki tribun i boriti se za prava populara.⁶ Julije Cezar dozvolio je Klaudijevo posvojenje u plebejsku obitelj (*transitio ad plebem*) godine 59. pr. Kr. kako bi mu omogućio natjecanje za položaj tribuna te time sebi osigurao saveznika na tom istaknutom položaju. Nakon posvojenja, Klaudije se preimenovao vulgarizirani oblik svoga imena, u Klodija, pod kojim je imenom i ostao poznat. Međutim, nakon ostvarenja plebejskog statusa, Klodije se politički razilazi s trijumvirima i djeluje na svoju ruku (Gruen, 1966: 122-123).

Fulvija je već tijekom prvoga braka počela sudjelovati u javnom životu kroz djelovanje u ime svoga muža; naime, pomagala je u organizaciju *collegia*⁷ (Bauman, 2003: 84) koje je Klodije obnovio nakon što su bili zabranjeni 64. pr. Kr. (Goldsworthy, 2006: 257). Osim toga, Valerije Maksim metaforički prikazuje Klodija kao privezanog za Fulvijinu stolu te navodi da se Klodije pokoravao supruginom imperiju (*VM* 3.5.3).⁸ Time se naglašava Fulvijina politička poduzetnost i utjecaj koji je imala na svoga muža.

Postoje spekulacije da je već tijekom braka s Klodijem Fulvija održavala ljubavnu vezu s Markom Antonijem, za kojeg će se kasnije udati. Ciceron insinuirao da je Antonije, iako na početku prijatelj s Klodijem, radio Fulvijinom mužu iza leđa: „Bio je prislan s Klodijem tijekom [njegovog] tribunata, onaj koji navodi svoja dobročinstva prema meni; on koji je ugarak svih požara, koji je čak već tada u [Klodijevom] domu pokušao nešto. Što govorim, on sam najbolje zna“ (Cic. *Phil.* 2.48)⁹. Treba istaknuti da je došlo do razlaza između Antonija i Klodija, a zabilježen je otvoreni napad Antonija na Klodija, pri čemu je Klodije izbjegao Antonijev mač zabarikadiravši se na stepenicama

s vestalkom Fabijom, Terencijinom polusestrom. Optužba je narušila ugled obitelji. Drugo objašnjenje ponovno uključuje Terenciju. Navodno je ona sumnjala u to da Klaudija/Klodija, Klaudijeva sestra, želi zavesti Cicerona – Ciceron je stoga možda vodio tužbu protiv Klaudija kako bi se obranio od glasila (Epstein, 1986: 232-233).

6 Populari (*populares*) su bili narodna stranka, a suprotstavljali su se optimatima (*optimates*), pristašama Senata (2).

7 Kolegij (*collegium*) bio je udruženje osoba (iste profesije) radi zajedničke koristi (3).

8 „*Possedit fauorem plebis Clodius Pulcher adhaerensque Fulvianae stolae pugio militare decus muliebri imperio subiectum habuit.*“

9 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „*Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me benefica commemorat; eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam, ipse optime intellegit.*“

obližnje trgovine. Napad se možda može objasniti Cezarovim nezadovoljstvom Klodijevim djelovanjem (koje je sve više bilo u korist Pompeja, a ne više samog Cezara). Ipak, ne treba posve isključiti ni mogućnost da su u pitanju bili i osobni razlozi, tj. da se Antonije htio riješiti Fulvijina muža (Babcock, 1965: 17).

Unatoč prethodno navedenoj optužbi, Ciceron navodi da su Klodije i Fulvija bili gotovo nerazdvojni, što se može protumačiti kao znak sretnoga braka, ali i razine Fulvijinog aktivnog sudjelovanja u Klodijevom političkom angažmanu. Upravo zbog te nerazdvojnosti, Cicerona čudi što Fulvija nije bila s Klodijem i na putovanju koje će se za njega pokazati fatalnim (Babcock, 1965: 20). Naime, 52. pr. Kr. Klodije se sukobio sa svojim političkim protivnikom Titom Anijem Milonom na Apijevoj cesti, a Klodije je u tom sukobu poginuo. Nakon toga su Klodijevi pobornici njegovu pogrebnu lomaču upriličili u samoj zgradi senata (Goldsworthy, 2006: 318). U tome je sudjelovala i Fulvija. Ona i njezina majka također su svjedočile protiv Milona. Njihove su izjave poslušane zadnje te su se dojmile porote (Bauman, 2003: 84). Klodijevog ubojicu branio je Ciceron, ali je Milon ipak osuđen i protjeran (Goldsworthy, 2014: 131).

Nakon Klodijeve smrti Fulvija je, kao udovica miljenika naroda i majka njegove djece, kao i osoba koja je javno naricala i vukla Klodijevo mrtvo tijelo po Rimu, postala simbol borbe stranke populara. Osim simbolične vrijednosti, brak s Fulvijom osiguravao je i raspolaganje Klodijevim klijentima, barem do punoljetnosti Klodijeva sina. Kako bi nastavila vlastitu političku aktivnost, Fulvija se morala udati za jednako ambicioznog i obećavajućeg političara kao što je bio Klodije (Welch, 1995: 187).

4. Brak s Kurionom

Gaj Skribonije Kurion potjecao je iz senatorske obitelji u kojoj je tek Kurionov otac 76. pr. Kr. ostvario status konzula (Babcock, 1965: 2). Kurion je bio prijatelj s Markom Antonijem,¹⁰ a bio je i pristaša Cezara. Također je bio u dobrim odnosima s Klodijem te je raspolagao Krasovim novcem u svrhu oslobađanja Klodija optužbi u tijeku suđenja zbog kršenja vjerskih običaja tijekom festivala Dobre božice (Goltz Huzar, 1978: 26).

Godine 51. pr. Kr. sklopljen je brak između Kuriona i Fulvije. Iako je dotada pripadao optimatima, Kurion se nakon sklapanja braka s Fulvijom preorijentirao na populare. Godinu dana nakon braka s Fulvijom postao je tribun te se zalagao za agrarnu reformu i ostale tipične zahtjeve populara. Osim što je podupirao Cezara, Kurion

¹⁰ Navodno je upravo Kurion Antonija upoznao s lagodnim stilom života koji je uključivao ljubavnice i pijanke, a po kojemu je Antonije kasnije zapamćen (Goldsworthy, 2006: 365).

je, došavši na čelo stranke populara i koristeći utjecaj koji je stekao zbog Fulvije, radio i za vlastitu korist (Welch, 1995: 188-189).

Njihov je brak naglo prekinut Kurionovim sudjelovanjem u građanskom ratu Cezara i Pompeja – Kurion je otišao u Siciliju i zatim Afriku te preminuo 49. pr. Kr. Za to je vrijeme Fulvija vjerojatno bila u Rimu sa svojom djecom iz braka s Klodijem te je ili bila trudna ili već rodila Kurionova sina (Babcock, 1965: 18).

5. Marko Antonije

Fulvijin posljednji brak bio je i najznačajniji u vidu njezina vlastitog političkog djelovanja, kao i u vidu postignuća njezinog muža. Čini se da je brak Fulvije i Marka Antonija, barem u početku, bio pun ljubavi. Već je navedeno da su u vezi možda bili i cijelo desetljeće prije nego što su stupili u brak 47. pr. Kr. Te se godine Antonije razveo od Antonije,¹¹ a napustio je i Kiteris (Goltz Huzar, 1978: 70), popularnu glumicu s kojom je bio u vezi dugi niz godina (Schiff, 2010: 152). Antonije je u Fulvijinu čast organizirao zabave, „zbijajući šale i dječачke nestašluke“ (Plut. *Ant.* 10.4)¹² te ju je jednom prigodom čak iznenadio uranjenim povratkom u Rim kako bi ju poljubio, pri čemu je bio i maskiran (Metts, 2004: 93).

Plutarh donosi zanimljiv prikaz bračnog odnosa Fulvije i Marka Antonija. Navodi da Fulvija „...nije bila žena koja mari za pređenje niti održavanje kuće niti se zadovoljavala da gospodari običnim čovjekom, nego koja je željela da vlada vladaocem i da zapovijeda zapovjedniku, tako da je Fulvija zadužila Kleopatru naučivši Antonija na podložnost ženi jer ga je ova preuzela posve ukročena i od početka priučena da se pokorava ženama“ (Plut. *Ant.* 10.3).¹³ Plutarh ju suprotstavlja tipičnim ženskim aktivnostima (pređenje, održavanje kuće), čime joj umanjuje vrijednost po tradicionalnim rimskim kriterijima. Fulvija je predstavljena kao dominantna sila u braku, ali i izvan njega, s obzirom na to da je njezin utjecaj nadilazio njezino kućanstvo.

Fulvija je aktivno sudjelovala u javnim poslovima, pregovarala sa senatorima i vodila računa o Antonijevim financijama (Schiff, 2010: 152). Ciceron navodi jedan primjer miješanja Fulvije u državničke poslove. Tvrдио je da je Fulvija primala mito od kralja Deiotara iz Galatije, a podmićivao ju je kako bi utjecala na Antonija i nagovorila

¹¹ Antonija je bila okrivljena za preljub s Dolabelom, Antonijevim političkim protivnikom, čime je Antonije uspio istovremeno naštetiti Dolabelinoj reputaciji, kao i zadržati pravo na dio Antonijinog miraza (Welch, 1995: 192).

¹² Prijevod na hrvatski: Plutarh, 2008: 199.

¹³ Prijevod na hrvatski: Plutarh, 2008: 199.

ga da potvrdi Deiotarovu vlast (Goldsworthy, 2014: 95-96). Antonije je to i učinio 44. pr. Kr. Sporazum između Deiotara i Antonija navodno je sklopljen u ženskim odajama Antonijeva doma, što ponovno naglašava Fulvijin utjecaj na vanjskopolitičke poslove (Bauman, 2003: 84).

Čini se da je, kao što je bio slučaj i u braku s Klodijem, Fulvija svoga muža pratila na njegovim putovanjima. Tako je bila u Antonijevom društvu kada je konzul 44. pr. Kr., poslije Cezarove smrti i na početku sukoba s Oktavijanom, išao u Brindizij i pokušao se nagoditi sa svojim makedonskim legijama, dio kojih je prešao Oktavijanu. Ponudio im je 100 denara, što je bilo pet puta manje od iznosa koji im je nudio Oktavijan u pokušaju da ih privuče na svoju stranu. Antonije je očekivao da će ga vojnici poslušati i da im uopće neće morati izlaziti u susret, te je izgubio strpljenje. Slijedila su uhićenja i pogubljenja onih vojnika koji su poticali neposluh Antoniju. U jednom je trenutku Fulviju navodno poprskala krv pogubljenog vojnika (Ciceron prenosi: „[Marko Antonije] je kod domaćina koji ga je ugostio u Brundiziju naredio da se prerežu grkljani najboljih muževa i najboljih građana; lice [njegove] supruge bilo je pošpricano krvlju onih koji su mu umirali pod nogama“ (Cic. *Phil.* 3.4)¹⁴). Anegdota je možda neistinita, ali ukazuje na prisutnost Fulvije u ratnom kampu već u ranom razdoblju sukoba Antonija i Oktavijana (Goldsworthy, 2014: 106-107).

Fulvija se odlikovala iznimnom odanošću prema Marku Antoniju. Hrabro je i odlučno vodila brigu o njegovim interesima. Nakon poraza u Bitki kod Mutine 43. pr. Kr., kada je Antonije napao Cezarova ubojicu Decima Bruta, Antonija se pokušalo proglasiti državnim neprijateljem. Međutim, Fulvija je to uspjela spriječiti. Naime, u društvu Antonijeve majke, cijelu je noć posjećivala senatore u njihovim domovima. Ujutro nakon toga je, odjevena u odjeću žalovanja i naričući, presretala senatore na putu do senata. Na zasjedanju se odlučivalo oko proglašenja Antonija neprijateljem, a prijedlog je odbijen vjerojatno dijelom zahvaljujući Fulvijinu trudu (Bauman, 2003: 85).

5. 1. Proskripcije i Ciceronova smrt

Kasnije, 43. pr. Kr., između Antonija, Oktavijana i Lepida sklopljen je sporazum u Bononiji kojim je ustanovljen novi trijumvirat. Kako bi osigurali vlast, trijumviri su nakon sporazuma počeli provoditi proskripcije, tj. eliminaciju političkih protivnika. Dva popisa imena bila su izložena na Forumu, a navodno je jedan cijeli sadržavao samo imena senatora (Goldsworthy, 2014: 129).

14 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „...*qui in hospitibus tectis Brundisi fortissimos viros optimosque cives iugulari iusserit; quorum ante pedes eius morientium sanguine os uxor respersum esse*“ (Cic. *Phil.* 3.4).

Žrtve proskripcija nisu bili samo protivnici trijumvirata. Kako su trijumviri morali isplatiti oko 40 legija, a istovremeno osigurati i dovoljno financija za državne poslove, počeli su progoni i bogatih stanovnika Rima. Progonjeni su mogli pobjeći iz Rima ili su bili ubijeni, a u oba slučaja im je imovina oduzeta. Navodno su Antonije i Fulvija primali mito tijekom proskripcija kako bi ili ubili nekoga ili nekoga ostavili na životu, a za Fulviju se također navodilo da je dodavala imena na listu za proskripciju samo zato što je željela imovinu ljudi koje je osuđivala na smrt (Goldsworthy, 2014: 131-132). Apijan navodi primjer: „Cezetije Ruf imao je veliku i vrlo lijepu kuću u susjedstvu Fulvije, žene Antonijeve, koju ranije nije htio prodati. Tada je proskribiran, mada joj je kuću davao na poklon. A kad su njegovu glavu donijeli Antoniju, on reče da ne pripada njemu i posla je ženi, a ona naredi da se stavi pred kuću, umjesto na trgu“ (App. *BC* 4.29).¹⁵

Dana 7. prosinca 43. pr. Kr. ubijen je Ciceron. Antonije je naredio da se Ciceronova glava i desna ruka – ruka kojom su napisane Filipike, odrješiti govori protiv Antonija – odrežu i donesu u Rim, prvo na uvid samom Antoniju, a zatim da ih se pribije na rostru. Ciceronovi dijelovi tijela doneseni su pred Antonija i Fulviju dok su večerali. Prema predaji, Antonije je zgrabio glavu i počeo se smijati, a zatim je Fulvija izvadila igle za kosu iz svoje frizure i zabadala ih u Ciceronov jezik (Goldsworthy, 2014: 131). Time je Fulvija naposljetku trijumfirala nad slavnim govornikom koji je nanio mnogo štete i Klodiju i Marku Antoniju, a zanimljivo je primijetiti da je morbidno slavila koristeći ukras za kosu, žensko obilježje. Tako je s političke scene nestao govornik koji je Fulviju prozvaao ne samo pohlepnom, nego i najokrutnijom ženom: „*non modo avarissimae, sed etiam crudelissimae uxoris*“ (Cic. *Phil.* 13.18).

5. 2. Nastavak političkog djelovanja

Nakon provođenja proskripcija, uvedena je još jedna financijska mjera. Godine 42. pr. Kr. implementiran je novi porez koji se odnosio na 1400 najbogatijih rimskih žena. Žene su došle uložiti žalbu Oktaviji, Oktavijanovoj sestri, kao i Antonijevoj majci Juliji, koje su ih sućutno saslušale. S druge strane, Fulvija, koja je govorila u ime Marka Antonija, nije pristala saslušati njihove molbe (Babcock, 1965: 23),¹⁶ možda iz odanosti svome mužu, ako se uzme u obzir da je porez uveden kako bi se financirao rat protiv Cezarovih ubojica – pothvat koji je Marku Antoniju bio važan (Winchell, 2018: 27).

15 Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 269.

16 Nakon što se Hortenzija, poznata govornica, obratila direktno trijumvirima, bili su prisiljeni smanjiti porez tako da je obuhvaćao samo 400 obveznika (Goltz Huzar, 1978: 118).

Pavel Svedomsky (1849.-1904.). – Fulvija s Ciceronovom glavom

Sljedeće godine, 41. pr. Kr., Fulvija se u još većoj mjeri isprofilirala kao sudionica javnog života. Te su godine konzulima postali Publije Servilije i Lucije Antonije. Kasije Dion navodi da su u stvarnosti konzulsku moć imali Fulvija i Marko Antonije. Po Dionu, Fulvija nije poštovala Lucija i sve je poslove preuzela na sebe, u tolikoj mjeri da ni senat ni narod nije smio raditi nešto suprotno Fulvijinoj volji (CD 48.4.1). Lucije, brat Marka Antonija, bio je toliko podčinjen da je od Fulvije morao tražiti dopuštenje da održi trijumf nakon pobjede protiv alpskih plemena, čemu se ona protivila. Naposljetku ga je podržala, na što je dobio podršku i senata. Potom je Lucije održao trijumf, a Dion komentira da je, iako je Lucije obavljao rituale, trijumf zapravo bio Fulvijin (CD 48.4.2-6).

6. Fulvijin rat

6. 1. Početak sukoba

Nakon Bitke kod Filipa (42. pr. Kr.) Oktavijan se vratio u Italiju i posvetio se rješavanju agrarnog pitanja i podjeli zemlje veteranima. Odlučio ih je namiriti zemljom i novcem oduzetim od italskih stanovnika. Osamnaest je gradova pretvoreno u veteranske kolonije, a zemljišta su im zaplijenjena (Povijest 4, 2007: 131). Novim je posjednicima obrađivana zemlja bila dodjeljivana zajedno s robovima, domaćim životinjama i građevinskim objektima (Goldsworthy, 2014: 144). Uz to se veterani nisu mirno naselili, već su uzimali najbolju zemlju te količinski više

nego što im je bilo dopušteno (Posavec, 2019: 40). Lucije Antonije i Fulvija iskoristili su nezadovoljstvo izazvano nepravdom i siromaštvom.¹⁷ O tome govori i Apijan, koji opisuje reakciju Lucija i Fulvije na Oktavijanovu odluku: „Kada su to vidjeli brat Antonijev Lucije Antonije, koji je tada bio konzul, žena Antonijeva Fulvija i Manije, koji je zamjenjivao Antonija u odsustvu, oni su vješto postigli da se stvaranje kolonija odloži do Antonijeva dolaska, kako ne bi izgledalo da je cijela akcija samo Oktavijanovo djelo i da se ne bi samo njemu iskazivala zahvalnost, jer bi to išlo nauštrb Antonijeve omiljenosti kod vojnika“ (App. BC 5.14).¹⁸ Citat potvrđuje da je i ovaj Fulvijin postupak bio izazvan odanošću prema Antoniju.

Neposredni povod ratu i Apijan i Plutarh opisuju na sličan način. Točnije, pripisuju izbijanje rata ženskoj ljubomori. Apijan govori kako se Fulvija na početku protivila Lucijevom ratu, ali ju je savjetnik Manije uvjerio u osobnu korist koju će imati ako pokrene rat: „Fulvija mu je zamjerala da vodi rat u nevrijeme. Najzad je Manije lukavo uvjerio Fulviju u to da će Antonije, ako u Italiji bude mir, ostati i dalje kod Kleopatre, a ako bude nereda, da će se ubrzo vratiti. Obuzeta ljubomorom, Fulvija stade

¹⁷ Situacija u Rimu je bila dodatno pogoršana pomorskom blokadom koju je provodio Sekst Pompej te time spriječavao dopremanje žita u Rim. Istovremeno je u gradu vladala i financijska kriza (Povijest 4, 2007: 131).

¹⁸ Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 343.

sada žestoko poticati Lucija na neslogu“ (App. BC 5.19).¹⁹ Kao i Apijan, Plutarh navodi da je Fulvija željela otrgnuti Antonija iz Kleopatrinog zagrljaja, a rat je trebao biti alat kojim će postići željenu pažnju. Po Plutarhu je „Fulvija bila krivac u ratu jer je po naravi bila nemirna i poduzetna, a nadala se da će odvući Antonija od Kleopatre ako dođe do nemira u Italiji“ (Plut. Ant. 30.2).²⁰

Uz političke ambicije i ljubomoru, kao povod ratu mogla je služiti i osobna uvreda koju je Oktavijan, koji po Dionu nije trpio Fulvijinu narav, nanio Klaudiji Pulhri, Fulvijinoj kćeri iz braka s Klodijem, kojom se oženio 43. pr. Kr. Međutim, ona je bila premlada da bi se brak konzumirao (Goldsworthy, 2014: 134-135). Kada su se odnosi među trijumvirima ponovno pogoršali, a Oktavijan procijenio da je bolje sukobiti se s Fulvijom nego otvoreno s Antonijem, odlučio se rastati od Klaudije. Otprovodio ju je uz tvrdnju da je još uvijek djevojka, nakon dvije godine braka, čime je nanio uvredu ne samo Klaudiji, nego i Fulviji i cijeloj njihovoj obitelji (CD 48.5.3).

Postavlja se pitanje o tome koliko je Antonije bio obaviješten u ratne planove te je li ih podržavao, a odgovor na to pitanje mogao bi dati uvid u Fulvijinu motivaciju. Ako je Antonije stajao iza cijelog plana Peruzijskog rata, Fulvijini postupci mogu se interpretirati kao odanost i vjera u muža; s druge strane, to bi značilo da je Antonije imao povjerenja da će Fulvija provesti njegov plan u djelo. Ako Antonije nije znao za plan svoje žene i svoga brata, Fulviji bi se mogla pripisati inicijativa, ali i ambicija – možda je svoga muža željela dovesti do vladajuće pozicije u Rimu, a time osigurati i svojoj djeci budućnost. Moguće je i da je Antonije bio svjestan planova, ali se namjerno držao podalje kako bi se, u slučaju nepovoljnog ishoda rata, mogao ograditi od postupaka svoje obitelji, što bi Fulviji pridodalo podjednake doze ambicije i bračne odanosti (Winchell, 2018: 32-33).

6. 2. Vođenje rata

Nakon što je Lucije stao na stranu zemljoradnika i nezadovoljnika kojima je zemlja u Italiji bila oduzeta, pogoršao se njegov odnos s Oktavijanom. Iz pristranih se izvora slijed događaja nejasno razabire: naime, uskoro se Luciju pridružila Fulvija, koja je okupljala vojnike iz redova veterana koji su bili vjerni Antoniju. Kasnije 41. pr. Kr. Lucije je krenuo na Rim. U gradu se nalazio Lepid, ali je njegova obrana bila neuspješna te je pobjegao do Oktavijana. Oktavijan se vratio s velikom vojskom koja je bila discipliniranija od Lepidove, na što je Lucije uzmaknuo. Kretao se prema sjeveru, u nadi da će se uspjeti sastati s

nekolicinom Antonijevih generala i njihovih trinaestak legija. Međutim, Oktavijanovi su ga suradnici presreli te je stjeran u Peruziju (današnja Perugia). Neprijatelji su okružili grad jarkom i zidom. Lucijeve su snage izdržale zimu, čekajući Antonijeve generale. Ali, kako sam Antonije nije davao naredbe, generali su bili neodlučni u svom preuzimanju inicijative. Osim toga, vojnici nisu podržavali Lucijev pohod, s obzirom na to da bi to značilo svrstati se na stranu protiv onoga koji im je dodjeljivao zemlju (Goldsworthy, 2014: 145-146).

Iako Fulvija nije bila u Peruziji, radila je u korist Lucija Antonija (Bauman, 2003: 88). Apijan prenosi da je iz Galije pozvala zapovjednike iz vojske Marka Antonija te ih poslala u Peruziju: „A Fulvija je poticala Ventidija, Azinija, Ateja i Kalena da iz Galije pohitaju Luciju u pomoć, pa onda skupi drugu vojsku i posla je s Plankom Luciju“ (App. BC 5.33).²¹ Osim toga, Fulvija je naredila generalu Sekstiju da vrati provinciju Afriku pod Antonijevu vlast (Goltz Huzar, 1978: 133).

Plutarh opisuje kako se Antonije zabavljao s Kleopatrom dok je u Italiji njegova supruga činila sve kako bi osigurala Antonijevu političku dobrobit: „Stoga [Kleopatra] tako osvoji Antonija da se, dok je u Rimu njegova žena Fulvija ratovala protiv Cezara i obranu interesa svoga supruga..., dao od nje brže-bolje odvući u Aleksandriju...“ (Plut. Ant. 28.1).²² Dion čak navodi da se Fulvija opasala mačem i vodila napad na Praeneste, davala vojnicima stražarsku lozinku, držala govore i vojne sastanke (CD 48.10.3-4). Ne postoje dokazi da je sama aktivno sudjelovala u borbi, a vjerojatnije je da je Fulvijin mač služio kao simbol autoriteta, a ne oružje (Winchell, 2018: 31). Iz izvora se može iščitati da je Fulvija u ratnom sukobu djelovala ne samo u njegovoj organizaciji, nego je bila prisutna na samoj bojišnici.

Oktavijanove snage, kojima je zapovijedao Marko Vipsanije Agripa, naposljetku su prevladale (Posavec, 2019: 42). U veljači 40. pr. Kr. Lucije Antonije se predao. Peruzija je opljačkana i spaljena, a istaknuti Lucijevi pristaše, civilni, a možda i senatorski, pogubljeni su. Unatoč propagandi koja je isticala da se opsada Peruzije pretvorila u pokolj (300 stanovnika navodno je žrtvovano duhu Julija Cezara), odmazda nad Lucijevim pristašama i vojnicima nije bila oštra. Pobunjeni su vojnici pošteđeni, a dio je vjerojatno prešao Oktavijanu. Sam Lucije Antonije nije bio ozlijeđen; naprotiv, poslan je na Pirinejski poluotok da upravlja jednom od hispanskih provincija. Fulvija je pobjegla Marku Antoniju (Goldsworthy, 2014: 146). Prvo je stigla u Puteole, a zatim u Brindizij, zajedno s 3000 konjanika koji su joj služili kao pratnja. U Brindiziju

19 Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 346-347.

20 Prijevod na hrvatski: Plutarh, 2008: 206.

21 Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 354.

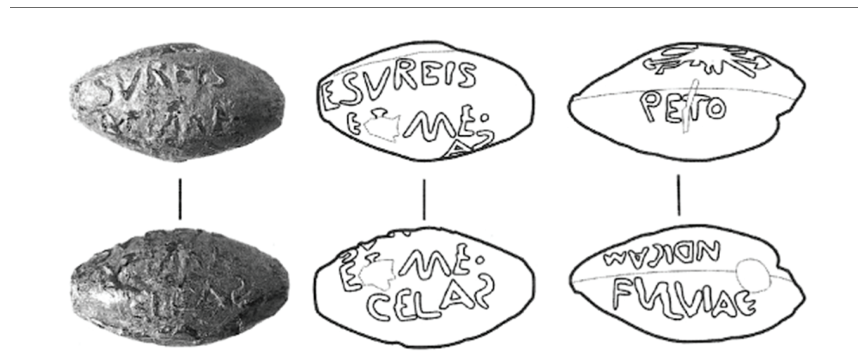
22 Prijevod na hrvatski: Plutarh, 2008: 205.

ju je čekalo pet brodova koje je naručila iz Makedonije te je s tom flotilom stigla do Grčke (Keravica, 2014: 87).

6. 3. Ratna propaganda

Propaganda je u (vojnim) sukobima tijekom rimske povijesti bila važan dio omalovažavanja protivnika, kao i kampanje privlačenja protivničkih pristaša u vlastitu vojsku. Širila se kroz pamflete, grafite, komentare na vršcima strijela, projektilima i slično (Goltz Huzar, 1978: 236-237). Propaganda nije zaobišla ni Peruzijski rat – i sam je Oktavijan sklapao podrugljive stihove na račun svojih protivnika. Pjesnik Marcijal pripisuje Oktavijanu stihove u kojima Oktavijan vulgarno tvrdi da se Fulvija, zbog ljutnje i ljubomore na Antonija i njegovu ljubavnicu Glafiru,²³ htjela upustiti u odnos sa samim Oktavijanom, čak mu postavivši uvjet – ili će biti ljubavnicu ili će ratovati. Kako je Oktavijan držao više do svog seksualnog života nego do života uopće, odbio ju je i pokrenut je rat: „Jer Antonije jebe Glafiru tu kaznu meni / Fulvija namijeni, da također jebem. / Ja da Fulviju jebem? Što ako me Manije preklinje / da ga naguzim, hoću li to učiniti? Mislim da ne, ako imam pameti. / 'Ili jebi, ili se borimo' kaže. Što, meni je od života / draži moj ud? Nek' se čuju trublje!“²⁴ (Mart. 11.20).²⁵

Propaganda se nastavila i tijekom samog sukoba. Iako Fulvija nije bila u Peruziji tijekom opsade toga grada, bila je predmet zbivanja zlobnih šala i okrutnosti. Pronađeni su olovni projektili od nekoliko centimetara dužine na kojima su bile urezane poruke. Poruke na nekim projektilima podsjećale su vojnike u Peruziji na sve manje zalihe hrane: „Izgladnio si, a praviš se da nisi“²⁶ („*Esureis et*

Projektili iz Peruzijskog rata

me celas“²⁷. Zanimljiv je i projektil koji je bio namijenjen Fulvijinom klitoris, što je jasno iz njegovog natpisa „*landica*“; to je ujedno zasad najstarija zabilježena upotreba tog podrugljivog kolokvijalnog izraza za klitoris (Beard, 2018: 324). Osim što su svojim natpisom istovremeno jasno davali do znanja da im je namjena fizički povrijediti Fulviju – točnije, središte njezine seksualnosti – projektili također svjedoče da je upravo Fulvija bila prepoznata kao jedna od najistaknutijih vođa rata. Uvrede na račun Fulvije pokazuju da je ona, premda geografski udaljena od žarišta borbe u Peruziji, smatrana simbolom i inicijatoricom borbe čak u većoj mjeri nego što je to bio Lucije Antonije (Winchell, 2018: 39, 41).

Projektili nisu vrijeđali samo Fulviju, jer bilo je i natpisa koji su spominjali Lucijevu ćelavost, a Lucijevi vojnici uzvraćali su uvredama na račun Oktavijanove stražnjice i njegovih navodnih homoseksualnih odnosa (Goldsworthy, 2014: 146). Prema tome, vrijeđanje Fulvije na osnovi njezine seksualnosti nije odudaralo od standarda vojno-propagandne prakse među rimskim vojnicima.

7. Fulvijina smrt

Antonije je Fulviju u Grčkoj priredio hladan doček, a ona ga je još pokušavala nagovoriti da se udruži s Pompejevim sinom Sekstom te da njih dvojica zajedničkom akcijom eliminiraju Oktavijana. Antonije je to odbio i krenuo je prema Italiji. Fulvija je preminula ubrzo nakon susreta s Antonijem. Umrkla je na Sikionu, u Korintskom zaljevu, a pravi je razlog smrti nepoznat (Schiff, 2010: 164). Dion objašnjava da je krivac Antonije, točnije, njegova strast prema Kleopatri (CD 48.28.3). Apijan navodi da je umrla od bolesti koju je zatim i namjerno pogoršala kako bi se osvetila Antoniju zbog njegovog ignoriranja:

27 Natpis bi se mogao prevesti i kao „Gladuješ za mnom, ...“, zbog korištenja glagola *esurio* (ovdje *esureis* umjesto *esuris*) s konotacijom podčinjavanja u seksualnom odnosu, pri oralnom zadovoljavanju (Porter, 2018: 3-4); dakle natpis se može shvatiti kao primjer uvrede na seksualnoj osnovi stavljene u kontekst ratnog sukoba (Beard, 2019: 324).

23 Glafira je bila Antonijeva ljubavnica koja je pokušala utjecati na Antonija da njezinog sina, kojeg je rodila vladaru Kapadokije, postavi na prijestolje (Goldsworthy, 2014: 152).

24 Misli se na signalne ratne trublje.

25 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „*Quod futuit Glaphyran Antonius, hanc mihi poenam / Fulvia constituit, se quoque uti futuam. / Fulviam ego ut futuam? quid si me Manius oret / Pedicem, faciam? non puto, si sapiam. / 'Aut futue, aut pugnemus' ait. Quid, quod mihi vita / Carior est ipsa mentula? Signa canant!*“

26 Nestašica hrane očitovala se u tome da je Lucije zabranio podjelu hrane robovima, kao i u tome što im je zabranio da bježe iz grada, kako neprijatelj ne bi doznao za tešku situaciju. Robove je glad prisilila da jedu lišće i travu, a neki su umrli od gladi. Njih se pokapalo, a ne stavljalo na lomaču, ponovno zato da neprijatelji ne bi shvatili do koje mjere je u Peruziji vladala glad (Porter, 2018: 3).

„Govorilo se da je ona teško podnijela Antonijeve ukore i da se razboljela, pa se mislilo da je ona bolest svojevoljno povećala zbog Antonijeve gnjeva, jer je on nju bolesnu napustio i nije je više vidio“ (App. *BC* 5.59).²⁸

Nakon što se vijest o njezinoj smrti pročula, Antonije i Oktavijan položili su oružje, ili zato što je njezino djelovanje uistinu bilo uzrok njihova neprijateljstva ili jer su njezinu smrt iskoristili kako bi odgodili sukob (*CD* 48.28.2-3). Slično prenosi i Apijan, dodajući još da je Antonije osjećao krivnju zbog lošeg odnosa prema Fulviji: „Činilo se da će objema stranama mnogo koristiti smrt te žene nemirna duha, koja je, iz ljubomore prema Kleopatri, izazvala toliki rat. Ali je Antonije teško podnio ovu nesreću, smatrajući da je za nju i on donekle kriv“ (App. *BC* 5.59).²⁹ Plutarh eksplicitno navodi Fulvijinu smrt kao ispriku za prekid neprijateljstva – ispriku koju su svi spremno prihvatili – govoreći da njezina smrt „...još poboljša izgleda za izmirenje s Cezarom. Jer kad je stigao u Italiju a Cezar mu očigledno nije ništa predbacivao, dok je on sam krivicu za sve što mu se zamjeralo prebacio na Fulviju, njihovi prijatelji nisu dopuštali da se поблиže razmatra navedena isprika, nego ih pomiriše i podijeliše imperij...“ (Plut. *Ant.* 30.2).³⁰ Izbijanje rata koji je bio skup i nije urodio plodom lako se moglo pripisati ženskom spletkarenju pa je i Fulvijinim silaskom s političke scene moglo biti objašnjeno i ponovno prijateljstvo između Antonija i Oktavijana (Schiff, 2010: 164).

Fulvijina je smrt Antoniju omogućila da stupi u novi brak i time učvrsti obnovljeni politički savez s Oktavijanom. Muž Oktavijanove sestre Oktavije, Marcel, također je preminuo u godini sukoba te je dogovoren brak između Antonija i Oktavije, Oktavijanove sestre (Goldsworthy, 2014: 155). Antonije je u tom trenutku već imao dvoje djece s Kleopatrom – Aleksandra Helija i Kleopatru Selenu – a tijekom braka s Oktavijom Kleopatra mu je rodila i Ptolemeja (36. pr. Kr.). Oktavija se od Antonija razvela 32. pr. Kr., a nakon njegove smrti skrbila se o Kleopatri Seleni i o dvojici sinova koje mu je rodila Fulvija (Larsson Lovén, 2018: 890). Ipak, stariji Fulvijin sin, Marko Antonije Antil, pogubljen je 30. pr. Kr. jer je bio službeni nasljednik Marka Antonija i stoga najizgledniji mogući protivnik vlasti Oktavijana Augusta. Mlađi, Jul Antonije, nije se pridružio svome ocu u Egiptu nego je ostao s Oktavijom u Rimu, nakon čega je ostvario karijeru (preko svećenika, pretora, do konzula 10. pr. Kr.). Međutim, počinio je samoubojstvo ili je pogubljen 2. pr. Kr. zbog optužbe da je bio u vezi s Oktavijanovom kćeri Julijom (Goltz Huzar, 1978: 231).

28 Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 371.

29 Prijevod na hrvatski po: Apijan, 1967: 371.

30 Prijevod na hrvatski: Plutarh, 2008: 206.

8. Kovanice s Fulvijinim likom

O Fulvijinoj važnosti može se doznati i iz arheoloških dokaza – kovanica koje je dao kovati Marko Antonije, koji je koristio Fulvijinu popularnost u svrhu promicanja vlastitog prestiža, a za koje se teoretizira da prikazuju Fulviju u liku božice pobjede. Između 43. i 42. pr. Kr. u Lugdunumu (današnji Lyon) kovalale su se kovanice koje su prikazivale Fulviju kao Viktoriju s prednje strane te lava, koji predstavlja Antonijev rod, na naličju (Wotring, 2017: 124). Ipak, nije sigurno da je žena prikazana na kovanicama uistinu Fulvija, iako postoje argumenti koji govore u prilog toj tezi. Naime, Viktorija je, protivno običaju kovanju idealiziranih prikaza božica, portretirana realistično. Na primjer, Viktorijina je frizura u skladu s modom kasne Republike, dok su se božice najčešće prikazivale u klasičnoj ili helenističkoj tradiciji. Također, crte lica pripadaju ženi srednje životne dobi, što se ne uklapa u idealizirani prikaz; međutim, Fulvija možda nije doživjela godine kada bi joj crte lica izgubile mladenačku zategnutost (s obzirom na nepouzdanu godinu rođenja, Fulvija je u trenutku smrti možda bila prilično mlada), kao što je to slučaj na kovanici (Weir, 2007: 77-78). Postoji još jedan primjer kovanice na kojoj je možda prikazana Fulvija: u frigijskoj Eumeneji, koja je možda promijenila ime u Fulvija, iskovana je kovanica s prikazom Nike, koja također ima više karakteristika portreta nego idealiziranog prikaza božice (Weir, 2007: 80).

Na pronađenim kovanicama potpisani su službenici zaduženi za kovanje novca C. Numonije Vaala i L. Musidije Long, što dovodi u pitanje identitet žene na prikazu. Naime, za Musidija Longa navodi se da je na položaju službenika djelovao 39. pr. Kr., a malo je vjerojatno da bi se Fulvijin lik nastavio kovati i nakon Antonijeve ženidbe s Oktavijom. Drugi je mogući period Longove službe 42. pr. Kr., a u tom bi slučaju njegove kovanice mogle predstavljati Fulviju; međutim, u tom slučaju Numonije Vaala morao je djelovati 43. pr. Kr., a u tom je razdoblju Antonije bio u sukobu s Rimom te se novac ne bi kovao u čast njega i njegove žene (Wood, 2001: 41-43).

Avers i revers kovanice s prikazom Fulvije (?) kao božice Viktorije

S obzirom na to da je Antonije kasnije dao kovati novac s prikazom Oktavije, a potom i Kleopatre, nije nemoguće da je prva nemitološka ženska figura prikazana na kovanom novcu bila Fulvija. Trenutno ne postoji dovoljno dokaza kako bi se to moglo sa sigurnošću tvrditi, ali bi taj prikaz zasigurno svjedočio i o važnoj ulozi koju je Fulvija igrala u razdoblju kasne Republike (Weir, 2007: 77, 80, 82).

9. Fulvija u pisanim izvorima

U radu su već navedeni izvori koji se dotiču Fulvije – Ciceron i Oktavijan (prenesen u Marcijalu) kao suvremenici događanja te Plutarh, Apijan i Kasije Dion koji su pisali kasnije. U ovom poglavlju bit će raspravljeno koliko su ti izvori pouzdani s obzirom na njihovu svrhu i vrijeme nastanka.

U seriji od 14 govora protiv Marka Antonija Ciceron često koristi Fulviju, njezino ponašanje i karakteristike, kako bi naštetio ugledu samog Marka Antonija. Kako je već navedeno, Ciceron kritizira nedostatak morala kod bračnog para aludirajući na njihovu ljubavnu vezu dok je Fulvija još bila udana za Klodija (Winchell, 2018: 23-24). Ipak, u ranim govorima Ciceron se zaustavlja na razini aluzije jer je bio svjestan da je Fulvija, kao odana Klodijeva udovica, još uvijek voljena i popularna u narodu (Meredith, 2014: 24). Ciceronova glavna meta ipak je bio Marko Antonije, a njegov ugled i čast uništava opisujući ga kao pasivnog i slabog te podložnog ženi (Meredith, 2014: 25). Navodi, na primjer, da je Antonije „tako uživao u privatnom razvratu i javnim ubojstvima da će se prije pokoriti najpohlepnijoj ženi nego Senatu i rimskome narodu“ (Cic. *Phil.* 6.4).³¹ Podređenost ženi te pasivnost smatrani su društvenom i prirodnom manom u društvu koje je od muškaraca, između ostalog, zahtijevalo mušku hrabrost (*virtus*), samokontrolu (*severitas*) i razum (*firmitas animi*), a od žena očekivalo čednost (*pudicitia*), skromnost (*modestia*), poslušnost (*obsequium*), domaćinske vrijednosti (*lanificiam*). Kako bi se diskreditiralo ženu, njezini su postupci mogli biti pripisani nezdravim, neprirodnim porivima (*cupiditas*), kao što su strast i pohlepa. Muškarca se u vezu s takvom ženom i njezinim negativnim karakteristikama moglo dovesti kroz njegovu poslušnost ženi. Ako muškarac sluša ženine savjete, umanjuje se njegova muškost (Wotring, 2017: 101-105). U prethodno navedenom citatu očit je upravo taj pristup umanjivanja Antonijeve vrijednosti i istovremenog prikaza Fulvije kao žene koja izvrće prirodni poredak i teži vladanju nad muškarcem, a posredno i Rimom (Wotring, 2017: 106). Kasniji prikazi također

31 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „...ita domesticis stupris, forensibus parricidiis delectatur, ut mulieri citius avarissimae paruerit quam senatui populoque Romano.“

umanjuju Fulvijine ženske vrijednosti (npr. povezujući je s mačem, falusnim simbolom), a Velej Paterkul (14. pr. Kr.-31. po. Kr.) ide do ekstrema te piše: „...supruga Antonija Fulvija, ne imajući ništa žensko osim tijela...“ (Vell.Pat. 2.74.2).³²

Marcijalov epigram, čije je autorstvo pripisano Oktavijanu, već je spomenut u tekstu kao ratno propagandno sredstvo usmjereno protiv Fulvije. U njemu je Fulvija prikazana s tradicionalno muškim karakteristikama – od žene se nije očekivalo da napravi prvi korak u uspostavljanju seksualnog odnosa. U epigramu Fulvija otvoreno iznosi seksualnu ponudu, u vidu ucjene. Fulvijine eksplicitne riječi također umanjuju njezin ugled kao rimske matrone (Winchell, 2018: 35). Osim što epigram služi za umanjivanje važnosti rata, dovodeći ga u vezu sa seksualnim prohtjevima i ljubavnom ljubomorom jedne žene (Weir, 2007: 76), Oktavijan August mogao je koristiti epigram i kao sredstvo pohvale samoga sebe. Pobornici njegovih političkih protivnika često su opisivali Oktavijana kao pasivnog u homoseksualnim odnosima,³³ slabog i ženskastog, a sve navedeno protivilo se rimskom shvaćanju muških vrlina. Stoga ga epigram oslikava kao poželjnog kod žena, a Oktavijanovo odbijanje seksualnog odnosa sa ženom koja ne posjeduje tradicionalne ženske vrline čini ga moralnim pobjednikom (Winchell, 2018: 36). Istovremeno se Oktavijan ograđuje ne samo od pasivne uloge u homoseksualnom odnosu nego, kroz odbijanje Manijevog poziva, na sudjelovanje u takvim odnosima općenito. Važan segment Oktavijanovih reformi uključivao je povratak tradicionalnim idejama o moralu, vrlinama, spolu i seksualnosti. Stoga je Fulvija mogla služiti i kao zoran, negativan primjer koji je naglasio potrebu za moralnom reformom koju je implementirao August (Wotring, 2017: 124).³⁴

32 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „Ex altera parte uxor Antonii Fulvia, nihil muliebre praeter corpus gerens, omnia armis tumultuque miscebat.“

33 U rimskom društvu homoseksualnost nije bila rijetka ni problematična tema. Međutim, treba istaknuti dvostruke standarde kojima su homoseksualni odnosi bili izvrnuti – muškarac „aktivan“ u takvom odnosu smatran je dominantnim, u skladu s traženim muškim vrlinama, dok je penetrirani muškarac bio nazivan pogrđnim izrazima kao što su *impudicus* i *pathicus* (izraz *cinaedus* općenitije je označavao feminizirane muškarce (Williams, 2010: 4, 191-193, 201).

34 Kako bi se potaknula moralna obnova, August je naredio da svi muškarci između 25 i 60 te žene između 20 i 50 godina moraju biti u braku; udovice su se morale ponovno udati u roku od 2 godine od muževe smrti, a rastavljene žene u roku od 18 mjeseci od rastave; ukoliko se ove odredbe nisu poštovala, gubilo se pravo na primanje ostavštine. Isto tako, bračni parovi bez djece smjeli su naslijediti samo polovicu pripadajuće im imovine. S druge strane, bračni parovi s troje i više djece dobivali su povlastice.

Na Fulvijinu kasniju percepciju u historiografiji uvelike je utjecao Ciceronov prikaz te kasnije djelovanje propagande iz Augustovog razdoblja (Meredith, 2014: 32). Izvori iz vremena trijumvirata i Augustovog perioda svjedoče o Fulviji kao aktivnoj ženi protiv koje je bilo potrebno pokrenuti propagandne akcije kako bi joj se umanjila vrijednost (Winchell, 2018: 43), a preko nje, i vrijednost njezinog muža Marka Antonija i njegov status kao vrlog muža (*vir*) Republike (Wotring, 2017: 99). S druge strane, prikazi kasnijih autora, kao što su Plutarh, Apijan i Kasije Dion, kroz Fulviju su prenosili i moralističku pouku o tome kako se žena (ne) treba ponašati. Kako nisu bili suvremenici događaja o kojima su pisali, morali su koristiti već postojeće izvore, a ti su sami po sebi bili propagandni i/ili subjektivni – Apijan i Dion navode da su se služili Augustovim memoarima, a tekst koji su u njima našli svakako je bio usmjeren protiv Antonija (Meredith, 2014: 28). Augustu je bio cilj da umani važnost svog političkog protivnika pa je zato i Fulvija omalovažavana – iz toga možda proizlazi pripisivanje rata „ženskim mušicama“ koje je vidljivo već u Oktavijanovom/Marcijalovom epigramu, a potom i u djelima navedenih kasnijih autora.

Uz ograničenost izvora podataka, pri proučavanju kasnijih izvora treba uzeti u obzir i političku orijentaciju samih autora izvora. Za vrijeme Augusta djelovao je Kornelije Nepot, koji je bio naklonjen Marku Antoniju (Meredith, 2014: 28), iz čega možda proizlazi njegov suosjećajni pristup opisu Fulvije: „...i samoj Fulviji, okupiranoj sudskim tužbama i mučenoj velikim strahovima...“ (Nep. *Att.* 9.4).³⁵ S druge strane, i Apijan i Kasije Dion podržavali su monarhijsko uređenje države. Za Diona je Oktavijan ideal muškarca-vladara pa Antonijev prikaz ispašta. Uz to, Antonije u Dionovom tekstu nije važan sam po sebi, nego samo kao suprotnost Oktavijanu, a Fulvija je napisana kao produžetak Antonija, ne kao samostalna figura. Apijan idealizira Oktavijana i monarhiju u manjoj mjeri (Wotring, 2017: 140), pa se kod njega može pronaći i blaži opis Fulvije. Ona u *Građanskim ratovima* ipak pokazuje znakove slabosti kada traži pomoć od svojih prijatelja, što može izazvati suosjećanje.

Od zakona koje je August donio u svrhu moralne obnove treba istaknuti *lex Iulia de adulteriis coercendis*, kojim vanbračne afere (kada žena stupa u seksualni odnos s muškarcem koji nije njezin muž i kada muškarac stupa u seksualni odnos s udanom ženom koja nije njegova supruga; odnos s neudanim ženama, udovicama, prostitutkama, robovima ne pripada u ovu kategoriju) postaju kažnjive (Domingo Osle, 2017: 12).

35 Prijevod: Valentina Markasović. U originalu: „...*ipsi autem Fulviae, cum litibus distineretur magnisque terroribus vexaretur...*“

10. Zaključak

Razdoblje u kojem je Fulvija živjela obilježeno je turbulentnim društveno-političkim previranjima, a muškarci za koje je bila udana bili su istaknuti članovi rimskog javnog života. Fulvija nije, kako bi se od rimske supruge očekivalo, ostajala po strani, već je podupirala političke odluke svojih muževa, ponekad donoseći i provodeći vlastite. Fulvija eksplicitno napušta žensku sferu života u Rimu i ulazi u mušku domenu politike i ratovanja. Tijekom suradnje s Klodijem dolaze do izražaja njezine organizacijske vještine, u vidu vođenja *collegia*, koje kasnije primjenjuje i u ratnim okolnostima. U ratnom sukobu navodno sudjeluje i sama; iako Dionov opis Fulvije u ratnoj opremi i njezinog naređivanja u ratnom kampu ima negativne konotacije, svakako ukazuje na to da se nije zadovoljila djelovanjem iz pozadine, već je htjela biti što bliže prvoj liniji napada. Antički historiografi pamte ju kao okrutnu i ljubomornu ženu koja pokušava dominirati nad svojim muževima, ali i drugim muškarcima, nekad čak i samim senatorima. Ipak, treba uzeti u obzir da su djela Fulviji suvremenih autora, kao što je Ciceron, djelomično nepouzdana zbog njihove političke obojenosti te su u svrhu omalovažavanja Fulvije i s njom povezanih političkih čimbenika bili korišteni u propagandne svrhe. Također, izvori koji su većinski korišteni u ovome radu – djela Plutarha, Apijana, Kasija Diona – napisani su najmanje cijelo jedno stoljeće nakon Fulvijine smrti, a neki su vremenski i više udaljeni od događaja koje opisuju. Stoga se i oni sami oslanjaju na sekundarne izvore te je njihova apsolutna vjerodostojnost upitna. Osim političkih uvjerenja, antički autori imali su razloga prikazati Fulviju u negativnom svjetlu i zbog toga što je tako očito bila u suprotnosti s onim kakva je idealna rimska žena trebala biti. Povjesničari rimske starine – dakako, muškarci – rado su napadali žene kao što su Fulvija i Kleopatra, žene koje su se kosile s rimskom patrijarhalnom tradicijom.

Summary

Fulvia – Woman, Mother, Warrior

Fulvia was a member of a prominent Roman family and the marriages she entered into were politically thought through. She acted with the interests of her husbands in mind – from organizing community associations to starting a war conflict – which is why her presence in politics is noted in the sources. This paper describes Fulvia's life and work by using ancient sources. After a brief introduction, the paper gives insight into Fulvia's ancestry. The third chapter deals with her relationship with Clodius and the beginning of her political career, while the fourth one focuses on her marriage with Curio. Chapter five describes Fulvia's marriage with Anthony and her political moves in the early period of Anthony's conflict with Octavian. The next chapter speaks about the cause and the course of the Perusine, i.e. Fulvia's war. The paper then describes Fulvia's death, ending with a study of Fulvia's image on coins and in written sources.

Izvori

1. App. *BC* – Apijan iz Aleksandrije, 1967. *Rimski građanski ratovi*, s grčkog preveo Bogdan M. Stevanović, Kultura, Beograd.
2. *CD* – Cassius Dio, 1955. *Dio's Roman History V: Books 46-50*, s grčkog preveo Earnest Cary, William Heinemann Ltd, London.
3. Cic. *Phil.* – Cicero, 1957. *Philippics*, s latinskog preveo Walter C. A. Ker, Harvard University Press, Cambridge.
4. Mart. – Martial. *Epigrammata*, Perseus Digital Library, <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi1294.phi002.perseus-lat1:11.20> (15.6.2019.)
5. Nep. *Att.* – Cornelius Nepos. *Atticus, Vitae*, Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0136> (12.10.2019.)
6. Plut. *Ant.* – Plutarh, 2009. *Usporedni životopisi, Sv. 2*, s grčkog preveo Zdeslav Dukat, Globus, Zagreb.
7. Vell. Pat. – Velleius Paterculus / Augustus, 1961. *Compendium of Roman History / Res Gestae Divi Augusti*, na engleski jezik preveo Frederick W. Shipley, William Heinemann Ltd, London.
8. *VM* – Valerius Maximus. *Factorvm et Dictorvm Memorabilium*, Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0675> (13.6.2019.)

Literatura

1. Babcock, Charles L., 1965. *The Early Career of Fulvia*, The American Journal of Philology, vol. 86, br. 1, Baltimore, str. 1-32.
2. Bauman, Richard A., 2003. *Women and Politics in Ancient Rome*, Routledge, London.
3. Beard, Mary, 2018. *SPQR: povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Becker, Hilary, 2016. *Roman Women in the Urban Economy: Occupations, social connections, and gendered exclusions*, u: *Women in Antiquity: Real women across the Ancient World*, Routledge, London, str. 915-931.
5. Domingo Osle, Rafael, 2017. *The Family in Ancient Roman Law*, SSRN Electronic Journal, Research Gate, https://www.researchgate.net/publication/317999401_The_Family_in_Ancient_Roman_Law (13.10.2019.)
6. Epstein, David F., 1986. *Cicero's Testimony at the Bona dea Trial*, Classical Philology, vol. 81, br. 3, Chicago, str. 229-235.
7. Goldsworthy, Adrian, 2006. *Caesar: Life of a Colossus*, Yale University Press, New Haven i London.
8. Goldsworthy, Adrian, 2014. *Augustus: First Emperor of Rome*, Yale University Press, New Haven i London.
9. Goltz Huzar, Eleanor, 1978. *Mark Antony: A Biography*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
10. Gruen, Erich S., 1966. *P. Clodius: Instrument or Independent Agent?*, Phoenix, vol. 20, br. 2, Victoria, str. 120-130.
11. Keravica, Nikola, 2014. *Ratnice antike*, Evoluta, Beograd.
12. Larsson Lovén, Lena, 2016. *Roman motherhood*, u: *Women in Antiquity: Real women across the Ancient World*, Routledge, London, str. 885-894.
13. Meredith, Jaqueline Margaret, 2014. *Clodia, Fulvia, Livia, Messalina: what can we really learn about the elite women of Rome?*, diplomski rad, University of Wales Trinity Saint David.
14. Metts, Rose M., 2004. *Antony's Women*, CEA Critic, vol. 66, br. 2/3, Baltimore, str. 92-104.
15. Porter, John R., 2018. *The Siege of Perugia: CIL XI.6721*, Academia, <https://www.academia.edu/36829537/> (19.10.2019.)
16. Posavec, Vladimir, 2019. *August: kronologija života prvog rimskog cara*, Latina et Graeca, Zagreb.
17. *Povijest 4: Rimsko Carstvo*, 2007. Europapress holding, Zagreb.
18. Schiff, Stacy, 2010. *Kleopatra: život*, Znanje, Zagreb.
19. Weir, Allison Jean, 2007. *A Study of Fulvia*, diplomski rad, Queen's University.

20. Welch, Kathryn E., 1995. *Antony, Fulvia, and the Ghost of Clodius in 47 B. C.*, Greece & Rome, vol. 42, br. 2, New York, str. 182-201.
21. Williams, Craig A., 2010. *Roman Homosexuality: Second Edition*, Oxford University Press, Oxford.
22. Winchell, Jeneveve T., 2018. *A Woman Named Fulvia: Life, Actions, and Perceptions*, završni rad, Portland State University.
23. Wood, Susan E., 2001. *Imperial Women: A Study in Public Images, 40 B.C. - A.D. 68*, Brill, Leiden.
24. Wotring, Erin Leigh, 2017. *The Cultural Creation of Fulvia Flacca Bambula*, diplomski rad, University of Louisville.

Elektronički izvori

1. *Fulvia*, Encyclopedia.com, <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/fulvia-c-8580-40-bce> (15.6.2019.)
2. *Optimates, populares*, Oxford Classical Dictionary, <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4578> (13.10.2019.)
3. *Associations, Roman*, Oxford Classical Dictionary, <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-1695> (13.10.2019.)